

A NŐK OKTATÁSA ÉS NYILVÁNOS SZEREPLÉSE AZ ÓKORBAN

CRAIG KEENER

Palmer Theological Seminary

Általánosságban véve a nők iskolázatlanabbak voltak az ókorban, mint a férfiak? Kevesebb lehetőségük volt a nyilvános szereplésre, mint a férfiaknak – normális körülmények között? Miután Pál apostol egyik egyenlőségelvű értelmezése kapcsán rámutatok a kérdés jelentőségére, megvizsgálók néhány, az általános szabálytól eltérő kivételt: filozófiai és más ókori nézeteket, a nők felsőbb szintű oktatását, a nők zsidó oktatását, valamint a nyilvánosan felszólaló nőket.

Tanulmányomat azzal a megállapítással zárom, hogy a nők átlagosan iskolázatlanabbak voltak, mint a férfiak, és leginkább a nyilvános megszólalás terén volt kevesebb lehetőségük. Nem szabad, hogy az egyenlőségelvű következtetés gépiesen kövesse a rendkívül általános kiindulópontokat, de azok valószínűségének tagadásával az érvelés nem utasítható el. Az egyenlőségelvű következtetés olykor mégis az ókori bizonyítékokból adódik, függetlenül attól, hogy valaki elfogadja-e azokat. Mindazonáltal az ókori bizonyítékokat nem szükséges megkérdőjelezni.

1. A KÉRDÉS JELENTŐSÉGE

Pál apostol közismert *gender*-szakaszairól az evangélikál kutatók nyugodt szívvel vonnak le különböző következtetéseket, azonban még azok sem értenek feltétlenül egyet a másik megközelítésével, akik hasonló következtetéseket

tetésekre jutottak.¹ (Az egyenlőségelvűek abban is különböznek egymástól, hogy milyen csoportokon keresztül kerültek kapcsolatba álláspontjukkal.²) Mindazonáltal a vita háttérében használt megközelítések általános keretét bemutathatjuk.

Az egyenlőségelvűek rendszerint a bibliai szakaszok kulturális háttérére hivatkoznak és annak legszélesebb körű alkalmazását korlátozzák egy adott kulturális környezetre. Többen egyetértenek ezzel a hermeneutikai megközelítéssel, noha nem mind azonos módon rekonstruálják a környezetet.

A különbségeket hangsúlyozó nézeteket valló kutatók rendszerint a szöveg megértéséhez elfogadják a kulturális vagy az adott helyzet háttérének jelentőségét. Azokat a háttérket azonban, amelyekre az egyenlőségelvűek hivatkoznak, mégis elégtelennek tartják ahhoz, hogy megváltoztassák, amit az egyes szakaszokban (1Tím 2,11–12; 1Kor 14,34–35) következetes és egyértelműen megfogalmazott tanításnak tartanak.³ Vannak olyanok is, akik az egyenlőségelvűek által idézett háttérket közül néhányat helytelenítene. (Ezt a véleményt bizonyára még egyes egyenlőségelvűek is elfogadnák, figyelembe véve a társaik által javasolt szempontokat).

Mégis több, a férfi és a nő különbségét hangsúlyozó kutató hivatkozik bizonyos mértékig egyes helyzetekre vagy az ókori kultúrára, amikor például korlátozva alkalmazza az 1Tím 2,12 versét a „senior pásztorokra” vagy a

A fordítás alapjául szolgáló tanulmány: CRAIG KEENER: Women's Education and Public Speech in Antiquity, *JETS* 50 (2007/4) 747–759. Tasi Anna alapszövege nyomán fordította: Szabó Miklós Xavér OFM. Közlés a szerző és a kiadó szíves engedélyével. A szerkesztő megjegyzése: A tanulmányban a szerző a mai *egalitárius* (egyenlőségelvű) és a *komplementarista* (kiegészítő, vagyis a férfi és a nő különbségét hangsúlyozó) nézetek hermeneutikáját és érvelését veszi számításba. Az *egalitárius* modell a férfi és a nő egyenjogúságát hangsúlyozza. Képviselőik szerint nincs semmiféle alá- illetve fölérendeltség sem értékben, sem szerepekben. A *komplementarista* modell szerint a férfi és nő egyenlő értékkel bírnak, a teremtésből fakadó szerepek között azonban van különbség.

¹ A Szentháromsággal kapcsolatos mai véleményeket illetően több egalitáriánustól eltér a véleményem. Lásd CRAIG KEENER: Is Subordination within the Trinity Really Heresy? A Study of John 5:18 in Context, *TrinJ* 20 (1999/1) 39–51. Sajnálatos módon a vita hangneme olykor annyira eldurvult, hogy egyesek vonakodtak a további hozzászólásoktól. Ilyen feltételek mellett persze ez nem is szükséges.

² Így például GORDON FEE, BEN WITHERINGTON III, jómagam és még sokan mások a pünködsi evangélikusoktól, a wesleyánus és a *Holiness* körökből jóval az előtt találkoztunk a nők felszentelésével, hogy a *mainstream* felekezetek elkezdtek volna nőket lelkesítő szolgálatra szentelni. Néhányan magunk is komplementaristák voltunk korábban.

³ Valamennyi kutató felhasználja a háttér nyújtotta adatokat a szövegek magyarázatához. Ehhez manapság hozzávesznek még néhány *gender* vonatkozású szöveget, mint például a nők fejének befedése a 1Kor 11,2–16-ban. A legtöbb szakasz azonban elsősorban az akkori kor releváns kérdéseivel foglalkozik, ennek jelentőségéből pedig nem juthatunk logikusan arra a következtetésre, hogy ezeknek a szövegeknek nincs jelentősége a mai korra nézve. Az eredeti jelentéstől a mai alkalmazásig terjedő kérdések kétségkívül összetettek, talán még annál is jobban, mint ahogy azt a harsányabb hangok közül néhányan a jelenleg is folyó vita mindkét oldalán olykor elismerik.

„szószékről elhangzó beszédre”. Az első századi házi gyülekezetekben természetesen nem voltak szószékek, és valószínűleg *senior* pásztorok sem, legalábbis a mai értelemben véve; ugyanakkor ez a megközelítés mai, modern helyzetre akarja lefordítani az első századi utasításokat.

Számos egyenlőségelvű kutató, köztük jómagam is, úgy érvelt, hogy az 1Kor 14,34–35 és az 1Tím 2,11–12 a nőket nem a kultúrák közötti nemi jellegzetességek miatt utasította csendre, hanem azért, mert az első században az oktatás és a nyilvános beszéd fórumai a nők számára kevésbé voltak elérhetőek. Ez az álláspont nem azt jelenti, hogy az ókori nők iskolázatlanok voltak, ahogy azt néhányan kifigurázták (és ahogy más egyenlőségelvű népszerűsítő szinten képviselt). Ezzel a karikatúrával szemben úgy érveltem, hogy egy adott társadalmi osztályhoz tartozó férfiak átlagosan nagyobb eséllyel voltak iskolázottak, mint a nők, akár pogány, akár zsidó körökben (és ez a legfontosabb a Szentírás megértéséhez).⁴

Számos ellenvetést lehet tenni a nők oktatásával kapcsolatos egyenlőségelvű érvelés szemben, némelyek meggyőzőek, mások kevésbé. Ezeket csupán áttekintem, rövid válaszokat adok rájuk, hiszen ebben a cikkben nem célokom, hogy az egyenlőségelvű álláspontot teljes körűen védelmembe vegyem. Csupán az ókori háttér egyik elemére világítok rá, amit gyakran használnak az álláspont megtámogatására.

Véleményem szerint nem kényszerítő erejű ellenvetés az, hogy a nők csendre utasítása a Biblia egészét átható tanítás, mivel vannak ezzel ellenkező bibliai bizonyítékaink (például 1Kor 11,5; ApCsel 2,17–18; Bír 4,4), jóllehet az efféle bizonyságokat különböző módokon magyarázták. (Néhány, a férfi és a nő különbségét hangsúlyozó kutató, aki nem utasítja a nőket teljes csendre szolgálatukban, talán egyetértene az ellenvetésre adott válaszzommal.) Mások rámutatnak, hogy Pál nem tartja érvelését általános érvényűnek, így lehetőséget biztosít a biblikusabban képzett nők számára. Ez nekem erős érvnek tűnik, bár Pál legalább annyira nem volt köteles meghatározni az összes lehetséges kivételt az átlaghoz képest, miként más

⁴ A kivételeket egyértelműsítettem: CRAIG KEENER: *Paul, Women and Wives: Marriage and Woman's Ministry in the Letters of Paul*, Hendrickson, Peabody, 1992, 83; Uő: *1-2 Corinthians*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005, 119. Barátom, WAYNE GRUDEM (*Evangelical Feminism and Biblical Truth: An Analysis of More Than 100 Disputed Questions*, Multnomah, Sisters, 2004, 290) másokkal ellentétben, szintén helyesen említette, hogy rámutattam a kivételekre. Azt is leírtam, hogy a férfiak általában műveltebbek voltak, mint a nők, ami egyértelmű azoknak, akik végigolvassák az ókori szövegeket és nem csupán a kivételek gyűjteményét. Lásd CRAIG KEENER: *Women in Ministry*, in Stanley N. Gundry – James R. Beck (eds.): *Two Views on Women in Ministry*, Zondervan, Grand Rapids, 2005, 205–248, 229. Tudomásom szerint nem ez a történelmi jellegű állítás váltott ki nézeteltérést, hanem az a kijelentés, hogy a nők soha nem részesültek képzésben (amit én nem állítottam). Csalódottan vettem tudomásul, hogy jóllehet, a *gender* témájú írásaim közzétett munkáimnak kevesebb, mint 5%-át teszik ki, mégis úgy tűnik, ezek váltják ki a legtöbb reakciót.

szerzők sem. (Ő maga nem minősíti különlegesnek a látszólagos érvet, hogy a nők jobban félrevezethetőbbek. Ezt az állítást nem minden, a férfi és a nő különbségét hangsúlyozó kutató kutató tartaná egyetemes érvényűnek.)⁵ Az, hogy Pál rendelkezései kizárják a nőket, miközben sok férfi szintén tanulatlan volt, nekem olyan erős ellenvetésnek tűnik, amit az egyenlőségelvűeknek be kellene építeni érvelésükbe (bár ez nincs kihatással a nők nyilvános megszólalásának ókori előítéleteire).

Miközben az egyenlőségelvű érvelés e sajátos iránya továbbra is vitatott marad néhány ponton, most egyszerűen csak arra akarok rámutatni, hogy az érveléshez idézett ókori adat hiteles információ. Ebben a tanulmányban annak bizonyítására vállalkozom, hogy azok az adatok, melyeket a nők oktatásával és nyilvános megszólalásukkal kapcsolatosak, megbízható kutatásokon alapulnak, tehát történelmi vizsgálódásunkat nem szabad elutasítani, függetlenül egyesek következtetéseitől, hogy ezt hogyan lehet újszövetségi szövegekre alkalmazni. Az a nyilvánvaló tény, hogy a nőknek aránylag korlátozott lehetőségeik voltak ezeken a területeken, véleményem szerint kellően meggyőző érv ahhoz, hogy elfogadjuk, függetlenül attól, egyesek szerint hogyan kellene alkalmazni a jelenlegi *gender*-vitában.

Ebben a tanulmányban tehát csupán két történelmi kérdésre összpontosítok: Tényleg műveletlenebbek voltak a nők, mint a férfiak? Kevésbé voltak alkalmasak a nyilvános szereplésre? Ezek a kérdések elengedhetetlenek azoknak az egyenlőségelvű kutatóknak, akik érvelésüket ezekre a kérdésekre alapozzák. Talán néhány komplementarista számára is hasznosak, akik jöllehet a férfiak tekintélyét támogatják az egyházban, mégis leszűkítik annak alkalmazását (például arra, hogy nem kötelező a teljes hallgatás). Ezek a kérdések a lehető legőszintébb történelmi vizsgálódást követelik meg, más történelmi kérdésekhez hasonlóan attól függetlenül, hogy az egyes szerzők miként bántak az adott információkkal.

⁵ Az 1Tim 2 uralkodó történelmi értelmezése szerint a nők éppen a nemükkel kapcsolatos ontológiai korlátok miatt vannak kirekesztve. Az adatokat lásd DANIEL DORIAN: A History of the Interpretation of 1Timothy 2, in Andreas J. Köstenberger – Thomas Schreiner – H. Scott Baldwin (eds.): *Women in the Church*, Baker, Grand Rapids, 1995, 213–267.

2. SZABÁLYOK ÉS KIVÉTELEK

Tudjuk, hogy az előkelő körök tiszteletben tarthatták a kivételesen okos, művelt nőket.⁶ Voltak női költők, néhány a birodalmi korból.⁷ A Kr. u.-i 1. és 2. században a tehetősebb házakból származó nőknek több lehetőségük nyílt a képzésre.⁸ A férfiak is becsülték a művelt anyákat, bár leginkább azért, mert ezzel is hozzájárultak fiaik ékesszólásához.⁹

Mindazonáltal a magasan iskolázott nők kivételek voltak. A nőknek lényegesen kevesebb lehetőségük volt a művelődésre, mint az azonos társadalmi osztályhoz tartozó férfi társaiknak, főleg az olyan nyilvános tevékenységet illetően, mint a beszéd.¹⁰ A népesség kis százaléka, vagyis az eliten kívül a nők kevesebb oktatásban részesültek, és a kivételek felsőbb fokú tanítása is gyakran az otthoni tennivalókra összpontosult.¹¹ Egy becslés szerint „minden ötödik, illetve hatodik írni és olvasni tudó férfira egy írástudó nő jutott”.¹²

Egyesek szerint, míg a magasabb társadalmi, gazdasági rétegekhez tartozó férfiak többsége tudott írni és olvasni, addig „az ugyanehhez a társadalmi réteghez tartozó nőknek csak kis százaléka.”¹³ Az első századi Róma előke-

⁶ Lásd például Sallustius: *Catilina összeesküvése* 25,2 (bár Sempronia szintén gonosz volt); Plutarkhosz: *A hét bölcs lakomája* 3, *Moralia*. 148CE (Anakharszisz kortársaként szerepel); Plinius: *Epistolae* 1,16,6 (habár Plinius bizonytalan abban, hogy valóban az említett nő-e a szerző). Lásd még egy nő bölcsességének dicséretét: Homérosz: *Iliász* 13,432, bár ez a bölcsesség a női dolgokkal kapcsolatos.

⁷ Szapphóval kapcsolatban lásd például MICHAEL GRANT: *A Social History of Greece and Rome*, Charles Scribner' Sons, New York, 1992, 12; MARY R. LEFKOWITZ – MARCUS B. FANT: *Women's Life in Greece and Rome*, John Hopkins, Baltimore, 1982, 4–6. Továbbá két nő a császárság korából, a Kr. u. 2. század elején lásd T. COREY BRENNAN: *The Poets Julia Balbilla and Damo at the Colossus of Memnon*, *Classical World* 91 (1998/4) 215–234.

⁸ BRUCE W. WINTER: *Roman Wives, Roman Widows: The Appearance of New Women and the Pauline Communities*, Eerdmans, Grand Rapids, 2003, 112–113; vö. JOHANNES CHRISTES: *Education*, in Hubert Cancik – Helmuth Schneider, – Christine F. Salazar (eds.): *Brill's New Pauly: Encyclopedia of the Ancient World*, Vol. 4., Brill, Leiden, 2004, 815–825, 822.

⁹ Quintilianus: *Szónoklattan* 1.1.6; vö. SUZANNE DIXON: *The Roman Mother*, Oklahoma University Press, Norman, 1988, 3. Az értelmesen beszélni tudó dadákat hasonló okból megbecsülték (Quintilianus: *Szónoklattan* 1.1.4–5; vö. Tacitus: *Dialogus de oratoribus* 29; b. *Ketwót* 50a). Bár elsődlegesen az apák voltak felelősek a nevelésért (például 4Makk 18,10; b. *Kiddusín* 29a; 30a), az anyáknak is volt szerepe a gyermekek tanításában (Plutarkhosz: *De liberis educandis* 20; *Moralia* 14B; Héródiánosz, 5.8.10; 6.1.1). Bár sem a nők, sem a nőtlen férfiak nem taníthattak gyermekeket a *m. Kiddusín* 4,13 szerint, az említett szakasz valószínűleg csak mások gyerekeire vonatkozik.

¹⁰ Vö. HARRY GAMBLE: *Literacy and Book Culture*, in Craig A. Evans – Stanley E. Porter (eds.): *Dictionary of New Testament Background*, InterVarsity, Downers Grove, 2000, 644–648, 645.

¹¹ CHRISTOPHER FORBES: *Prophecy and Inspired Speech in Early Christianity and its Hellenistic Environment*, Hendrickson, Peabody, 1997, 277 (főleg az 57. lábjegyzet).

¹² DAVID M. SCHOLER: *Writing and Literature: Greco-Roman*, in Craig A. Evans – Stanley E. Porter (eds.): *Dictionary of New Testament Background*, i. m., 1283.

¹³ MARGARET DAVIES: *Rhetoric and Reference in the Fourth Gospel*, JSOT, Sheffield, 1992, 252 követve WILLIAM V. HARRIS: *Ancient Literacy*, Harvard University Press, Cambridge, 1989. Ez nagy valószínű-

lő rétegeiben a nők műveltsége jellemzőbb volt, de a köztevékenységre még ott is kevesebb lehetőségük volt. A tehetősebb családokban egyes lányok hét éves kortól alapfokú oktatásban részesültek a fiúkkal együtt, tizenkét éves kortól viszont általában csak a fiúk tanultak tovább, míg a lányok arra összpontosítottak, hogy a háztartásban szükséges képességeket elsajátítsák.¹⁴ Az első század végén élt szónok, Dión Khrüszosztomosz így intett: az arany fülbevalók a lányok fülébe valók, az oktatás viszont csak a görög ifjak fülébe (*Orationes* 31.3).

3. A FILOZÓFUSOK ÉS MÁS ÉRTELMSÉGIEK NÉZETEI

A filozófusok és más értelmiségiek gyakran támogatták a nők oktatásának eszményét¹⁵ és bíztak tanulási képességükben.¹⁶ Kleobulusz, a Kr. e. 6. sz. eleje táján sürgette, hogy a férfiak bölcsességben jártas nőket vegyenek el (Diogenész Laertiosz 1.90), hogy ezzel is támogassák oktatásukat (de feltételezhetően egyúttal fenntartották a hagyományos szerepeket is, a képzett nőkről kifejezetten férjükre való tekintettel gondoskodtak). Kleobulusz leánya állítólag „hexameterben írt találós kérdéseket” (1.89).

Arisztotelész, ezzel szemben arról panaszkodott, hogy az ilyen jellegű általános oktatás pazarlás, nincs értelme mindenkit tanítani (*Politika* 2.4.6, 1266b). Nem lehetett könnyen figyelmen kívül hagyni Arisztotelész pragmatikus kritikáját, hatással volt a nők képzésének későbbi szószólóira is. Ennek megfelelően a Kr. u. 1. században a sztoikus Musonius Rufus óvatos

nűséggel igaz Egyiptom közigazgatási egységei (*nomosz*) fővárosainak lakosaira (NAPHTALI LEWIS: *Life in Egypt Under Roman Rule*, Clarendon, Oxford, 1983, 62), habár ott néhány nő, a szülei döntése alapján megtanult írni és olvasni (uo. 62–63). Még a klasszikus idők is szolgált bizonyítékot arra nézve, hogy egyesek tudtak írni-olvasni (SUSAN GUETTEL COLE: Could Greek women read and write?, in Helene P. Foley [ed.] *Reflections of Women in Antiquity*, Gordon & Breach Science Publishers, New York, 1981, 219–245).

¹⁴ DENNIS L. STAMPS: Children in Late Antiquity, in Craig A. Evans – Stanley E. Porter (eds.): *Dictionary of New Testament Background*, i. m., 198; vö. DUANE F. WATSON: Education: Jewish and Greco-Roman”, in Craig A. Evans – Stanley E. Porter (eds.): *Dictionary of New Testament Background*, i. m., 309 (eltékvintve attól, hogy néhány leány 12-15 éves korban képzésben részesült). JAMES S. JEFFERS: *The Greco-Roman World of the New Testament Era: Exploring the Background of Early Christianity*, InterVarsity, Downers Grove, 1999, 255–256 felveti, hogy a társadalom felsőbb osztálybeli lányainak oktatása 14 éves korban, a házasságkötések idején abamaradt, míg a fiúk továbbra is részesültek oktatásban. Az eltérések valószínűleg tükrözik a különböző helyszíneket és idöket.

¹⁵ Lásd például Platón: *Törvények* 6,780–781; 7,804–806; 8,838–839, idézi MARY R. LEFKOWITZ – MARCUS B. FANT: *Women's Life in Greece and Rome*, i. m., 72–75, §88; Plutarckhosz: *Arról, hogy a nőket is oktatni kell*.

¹⁶ Például Xenophón: *Cynegeticus* 13,18. Ez olykor azt jelentette, hogy a férj tanította a feleségét (például Xenophon, *Oeconomicus* 3,10.14–16; 7,10; Plutarckhosz: *Coniugalia praecepta* 32; *Moralia* 145BC; 1Kor 14,35), amit a szerzők néha koruk legradikálisabb lehetőségei között említenek.

volt, amikor pártfogásba vette a nők oktatását, hogy megvédje azokkal a vádakkal szemben, miszerint az ilyen képzés felforgatja a hagyományos női szerepeket.¹⁷ Inkább amellelt állt ki, hogy a nőket úgy képezzék, hogy segítségükre legyen elvárt társadalmi szerepeik hatékony megvalósításában. Ez alatt az olyan jellegzetes női munkákat érthette, mint a szövés.¹⁸ Úgy vélte, hogy a nőknek nincs szüksége kifejezett filozófiai képzésre, mivel úgysem lenne alkalmuk arra, hogy használják.¹⁹

Van, aki úgy érvelt, hogy a nők kevésbé értelmesek, vagy a férfiaknál könnyebb őket becsapni. Az ilyen nézetek szintén befolyásolták képzésüket.²⁰ Plutarkhosz, a görög moralista, szembement a közfelfogással, amikor támogatta, hogy a férj gondoskodjon feleségének taníttatásáról. Azt gondolta ugyanis, hogy a képzés megóvja a nőt az esztelenségtől és az erkölcsstelenségtől (*Conjugalia praecepta* 48; *Moralia* 145C).²¹ Hozzátette: ha a nők magukra maradnak, annak csupa egészségtelen vágy és ostobaság a következménye, így szükséges a férfiak beavatkozása.²² Amíg Plutarkhosz a nők belső gyengeségeit használta fel, hogy támogassa taníttatásukat, addig Juvenalis kigúnyolta azokat a nőket, akik retorikai vagy filozófiai képzettségre törekedtek.²³ Alulképzettségük néha érzékenyebbé tette őket a gátlástalan tanárok iránt, akik csak arra vártak, hogy kihasználják a gazdag nőket, legalábbis, amint ezt a tanárok becsmérlői hangsúlyozták.²⁴

¹⁷ Musonius Rufus 4, 48., 21–23. sor (LUTZ). Musonius itt szembehelyezkedik azokkal a kritikusokkal, akik szerint a magasabb filozófia művelése elveszi a nőktől az időt, akiknek inkább a házimunkával kellene foglalkozniuk (ld. 3, 42., 11–17. sor, különösen 13–15). Arról, hogy Musonius támogatta a nők taníttatását, lásd például ROY BOWEN WARD: Musonius and Paul on Marriage, *NTS* 36 (1990) 288. Az állatok gondozói is fejlesztik a nőstény kutyákat és lovakat is (Musonius Rufus 4, 42., 35. sor, és 4, 44., 1–4. sor, egy jó, „természetből vett” sztoikus érvelés).

¹⁸ Musonius Rufus 4, 46., 8–23. sor (és ez csak azért, mert a nők természetes adottságaiknál fogva a legalkalmasabbak rá, de a szerepek időnként felcserélődhetnek, 23–31. sor)

¹⁹ Musonius Rufus 4, 48., 21–23. sor

²⁰ Értelmi képességeik határaitól lásd például Valerius Maximus 9,1,3; Plutarkhosz: *Conjugalia praecepta* 48; *Moralia* 145CD; *Jób testamentuma* 26,6/26,7–8. A „vénasszonyos mesékhez” lásd Cicero: *De Natura Deorum* 1.20.55; Seneca: *Levelek Luciliushoz* 94.2; Philostratus: *Vita Apollonii* 5.14; *Vitae sophistarum* 1.25.541; Iamblikhosz: *De vita pythagorica* 32.227; *József és Aszenet* 4:10/14; 1Tim 4,7; lásd továbbá VINCENT ROSIVACH: *Anus: Some Older Women in Latin Literature*, *Classical World* 88 (1994/2) 107–117.

²¹ Plutarkhosz (vagy egy később élt, az ő neve alatt publikáló szerző) úgy tűnik támogatta a nők képzését (Arról, hogy a nőket is oktatni kell, 128–133).

²² Plutarkhosz: *Conjugalia praecepta* 48; *Moralia* 145DE. Vö. Publilius Syrus 376 (Loeb Classical Library, 63.): „Egy nő, amikor egyedül gondolkodik, rosszakat gondol” (vö. ehhez hasonlóan 365). KARIN BLOMQUIST: Chryseis and Clea, Eumetis and the Interlocutress. Plutarch of Chaeronea and Dio Chrysostom on Women’s Education, *SEA* 60 (1995) 173–190. szerint Dión Khriszosztomosz nagyobb tisztelettel van az intelligens nők iránt, mint Plutarkhosz.

²³ Juvenalis: *Szatírák* 6,434–456.

²⁴ WALTER S. LIEFELD: The Wandering Preacher As a Social Figure in the Roman Empire (doktori értekezés a Columbia Egyetemről, 1967) 239–241. (vitaszövegekre hivatkozva, Irenaeus: *Adversus Haereses*. 1.13.1; 1.23.2, 4; Lukianosoz: *Fugitivi* 18); Vö. 2Tim 3,6–7; Josephus: *A zsidók története* 18.65–84.

4. A NŐK MAGASABB SZINTŰ OKTATÁSA

A nők, akik általában alig részesültek filozófiai képzésben, a férfiktól eltérően, az írásos forrásokban aránytalanul sok figyelmet kaptak, amit jól is dokumentáltak (például „a filozófus Magnilla”, filozófusok lánya és felesége).²⁵ A püthagoreus hagyományról köztudott volt, hogy bevonta a nőket.²⁶ Miután Iamblikhosz felsorolta Püthagorasz 218 ismert tanítványának nevét, névszerint megemlítette 17 leghíresebb női tanítványát is (*De vita pythagorica* 36.267).²⁷ A hagyomány szerint a korai püthagoreizmusban a tanítványok mintegy 8%-a, ha nem éppen több, nő volt. Ókori viszonylatban ez rendkívül magas arálynak számított.²⁸ Theanó, Püthagorasz felesége, ismertté vált filozófiai bölcsességéről, ráadásul néhány művet is írt.²⁹ Püthagorasz állítólag Damó nevű lányára bízta írásait. Iamblikhosz magasztalta annak a püthagoreus filozófusnak a terhes feleségét, aki, amikor kínzásnak vetették alá és kényszerítették, hogy elárulja a szekta titkait, ráharapott nyelvére, ne-hogy engedjen női gyengeségének és elárulja a titkokat (*De vita pythagorica* 31.194).

Bár tanítványainak jelentős része a férfiak közül került ki, a források szerint Platónnak is voltak női tanítványai (Diogenész Laertiosz 4.1). Kürénéi Arisztipposz tanítványai szintén zömével férfiak voltak, de lánya, Areté kivétel volt (Diogenész Laertiosz 2.86; vö. 2.72). Alexandriai Philón általában úgy ábrázolta a nőket, mint akik szellemileg és erkölcsileg is alacsonyabb rendűek, mint a férfiak.³⁰ Mindemellett jól tudta, hogy amikor az elit számára szükséges, kivételt kell tenni, például Livia császárnő esetében.³¹ A női

²⁵ A Kr. után 2. vagy 3. századi Kis-Ázsiából (MARY R. LEFKOWITZ – MARCUS B. FANT: *Women's Life in Greece and Rome*, 160, §168). Jól érzékelteti a státusz betöltéséhez kapcsolódó társadalmi nehézségeket az, hogy az egyébként is elenyésző számú filozófiában jártas nők is mind filozófusok leányai voltak (Diogenes Laertius 2.86; 8.1.42).

²⁶ A püthagoreus írások szintén fontos utasításokat tartalmaztak a nőknek (ABRAHAM J. MALHERBE: *Moral Exhortation, a Greco-Roman Sourcebook*, Westminster, Philadelphia, 1986, 82, amely a 34. és 35. levelekre hivatkozik), bár a tanácsok némelyike hagyományos (pl. szerénység).

²⁷ Felsorolja a legkiemelkedőbb tanítványokat (35.251), és az utódok sorát (36.265–266).

²⁸ A százalékos arány alacsonyabb lehet, ha egy nagyobb időszakot nézünk, mivel azonban ők a leginkább említésre méltó nők, a nők teljes száma is magasabb is lehet.

²⁹ Az általa szerzett műveket lásd: Diogenes Laertius 8.1.43. A bölcsességéhez lásd: Diogenes Laertius 8.1.43; vö. Pszeudo-Lukianosz: *Amores* 30. Néhányan úgy tartják, hogy másvalaki felesége volt, de Püthagorasz tanítványa (Diogenes Laertius 8.1.42).

³⁰ Például Philón: *Hypothetica* 11.14–17; ld. továbbá RICHARD A. BAER JR.: *Philo's Use of the Categories Male and Female*, Brill, Leiden, 1970; DOROTHY SLY: *Philo's Perception of Women*, Scholars Press, Atlanta, 1990). Összefoglalóan lásd WAYNE A. MEEKS: *The Image of the Androgyne: Some Uses of a Symbol in Earliest Christianity*, *HR* 13 (1974/3) 176–177.

³¹ Elismerte, hogy Livia, a férfiakra jellemzően érvelt (*De Legatione ad Gaium* 319–320). Hasonlóan Rebekát a bölcsesség tanítványaként említi, noha csak allegórikusan (*De Posteritate Caini* 136, 151).

terapeutákat filozófusként ábrázolja.³²

Annak ellenére, hogy a sztoikusok támogatták a nők képzését, gyakorlatilag kevés női tanítványt említenek.³³ (Pál apostol korában a sztoicizmus volt a meghatározó filozófiai iskola a mediterrán világ nagy részén.) Az epikureusok, a sztoikusok kevésbé ismert riválisai, viszont egy másik történet. Epikurosz beengedte közösségeibe a nőket.³⁴ Bár még az epikureus nőknek is szembe kellett néznie a szokásos előítéletekkel, még így is legalább nyolc epikureus nőt neveztek meg az évszázadok során.³⁵ Viszonylag kis számuk jól mutatja, hogy noha csatlakozhattak, többnyire kivételnek számítottak.

Lukianosz említése szerint a filozófiából képzett nők között volt „Aspasia, Diotima és Thargelia”.³⁶ Azt is megjegyzezi, hogy a cinikusoknak is voltak női tanítványaik, ugyanakkor azzal vádolja őket, hogy állítólagos tanítványaikat csoportos nemi közösülésre használták.³⁷ A leghíresebb, ugyanakkor az egyetlen ismert kivétel a cinikusok között Hipparkhia, aki tanítványa, majd felesége lett Kratész cinikus bölcselethez (Diogenész Laertiosz 6.7.96–98).³⁸ Hipparkhia sikeresen elérte, hogy támogassák őt abban, hogy inkább filozófiát tanulhasson szövéssé és fonássé helyett (Diogenész Laertiosz 6.7.98; úgy tűnik, néhány későbbi cinikus kevésbé bízott elkötelezettségé-

³² Az ókori filozófusok számára ezeknek a nőknek a szüzessége látszólag elszigetelte őket a „nőies” vonásoktól; lásd JOAN E. TAYLOR: *Virgin Mothers: Philo on the Women Therapeutae*, *JSP* 12 (2001) 37–63.

³³ WAYNE A. MEEKS: *The First Urban Christians: The Social World of the Apostle Paul*, Yale, New Haven, 1983, 23. (Ez az állítás a tanítványokra vonatkozik, nem az előkelő lányokra, akik otthonukban sztoikus tanítókat tudtak fogadni.) Ez talán még Musonius Rufusra is igaz lehet, akinek tanítványai között nem tudunk nőkről (WAYNE A. MEEKS: *The Moral World of the First Christians*, Westminster, Philadelphia, 1986, 46; DAVID L. BALCH: „Household Codes”, in David E. Aune (ed.): *Greco-Roman Literature and the New Testament: Selected Forms and Genres*, Scholars Press, Atlanta, 1988, 31 felveti, hogy „a római sztoikusok elméletben egalitáriánusok voltak, de a gyakorlatban arisztoteliánusok”).

³⁴ Ahogy azt gyakran megjegyzi (például STANLEY K. STOWERS: *Letter in Greco-Roman Antiquity*, Westminster, Philadelphia, 1986, 39; DENNIS E. SMITH: *From Symposium to Eucharist: The Banquet in the Early Christian World*, Fortress, Minneapolis, 2003, 58). Vannak, akik elfogadták a hagyományos nemi szerepeket: Alkiphron *Kurtizánok* 17 (Leontium Lamiának), 2.2, egy kurtizán egyben a szeretője és talán tanítványa is az idős Epikürosznak (ez az ábrázolás azonban lehet, hogy csupán egy epikureusok elleni polémiát tükröz).

³⁵ Az említett női tanítványok tanulmányozásához lásd TIZIANO DORANDI: *Epicurean School*, in Hubert Cancik – Helmuth Schneider, – Christine F. Salazar (eds.): *Brill's New Pauly: Encyclopedia of the Ancient World*, Vol. 4., i. m., 1071–1075, 1075. A hagyományos előítéletekhez lásd Philodemosz: *Peri parresias*, col. 21b.13–22b.

³⁶ Lukianosz: *Eunuch* 7 (a *Loeb Classical Library* egyik jegyzete felveti, hogy Diotima, Platón *Lakomája* alapján, kitalált személy is lehet). Más nők tanulmányozásához ld. VICKI L. HARPER: *Women in Philosophy*, in Simon Hornblower – Antony Spawforth (eds.): *The Oxford Classical Dictionary*, Oxford University Press, Oxford, 2012, 1625–1626. Aspasiával kapcsolatban lásd a lentebb olvasható megjegyzést.

³⁷ Lukianosz: *Fugitivi* 18, tréfálkozik Platón csoportos házasságán (Platón: *Állam* 5.457, 459E), illetve máshol is gúnyolódik (Lukianosz: *Verae historiae* 2.19; *Vitarum auctio* 17).

³⁸ Lásd még MARIE ODILE GOULET-CAZÉ: *Hipparchia*, in Hubert Cancik – Helmuth Schneider, – Christine F. Salazar (eds.): *Brill's New Pauly: Encyclopedia of the Ancient World*, Vol. 6., i. m., 334–335.

ben).³⁹ A nők még azon bölcséleti iskolákban is kisebbséget alkottak, ahol felbukkantak (például a püthagoreusoknál, az epikureusok között, és végül egy a cinikusoknál), bár jelenlétük nem kérdéses, tudunk róluk.

5. NŐK A ZSIDÓ KÉPZÉSBEN

Egy hellenisztikus zsidó író a családapát úgy említi, mint aki az Írásokat tanítja fiainak (4Mak 18,10), de az anya is jól ismeri az Írást (4Mak 18,11–19). A zsidó nőknek még némely, alapvetően konzervatív hagyományokban is volt lehetőségük némi tanulásra.⁴⁰ Nehezen ment volna másként, hiszen az ünnepeken ők is hallhatták a felolvasott törvényt (bár az ilyen összejöveteleken a férfiak valószínűleg többször vettek részt).⁴¹ Ezenkívül rendszeresen jártak zsinagógába, legalábbis a rabbinikus források úgy tekintenek rájuk, mint akik főleg passzívan hallgatnak.⁴²

Néhányan mohón vágyódhattak a tudásra, mert például egy férj úgy érezte, hogy felesége elhanyagolja a háztartási teendőket, csakhogy Meir rabbi tanítását hallgathassa.⁴³ Egyes nőkről, főleg a rabbi családtagjai közül valókról úgy tartották, hogy szépen idézik az Írást, bár ez gyakran a zsinagógai részvételüknek és a családi vitákon való figyelmüknek volt köszönhető, nem pedig különleges képzettségüknek.⁴⁴ Néhány későbbi forrás szerint a feleségek, vagy a gyermekek is mondhattak áldást a családfő nevében, ha az

³⁹ Lásd Kratész: *Epistolae* 28–29. Más cinikus levelek azonban dicsérik őt (Diogenész: *Epistola* 3).

⁴⁰ Lásd például *Szoferim* 18:5 in DEBRA REED BLANK: Little Known Rabbinic Texts on Women and Prayer, *Conservative Judaism* 48 (1995) 7–10. A rabbinikus források későbbiek az Újszövetség koránál, de a zsidó gondolkodás egyik irányzatáról bizonyítékot szolgáltatnak és közelebb visznek bennünket a korabeli szokásokhoz, tekintettel arra, hogy a témában kevés első századi zsidó bizonyíték maradt fent, mintha azokra csak a hallgatásból spekulálnánk.

⁴¹ Azokról a nőkről, akik az ünnepeken hallgatták az Írásokat lásd például 1Ezd 9,40; Josephus Falvius: *A zsidók története* 4,209; a Szukkótra látogató férfiakról lásd Josephus Flavius: *A zsidó háború* 2,515; vö. *m. Szukká* 2,8; *b. Szukká* 2b; *p. Szukká* 2,9.

⁴² A részvételükkel kapcsolatban lásd BERNADETTE J. BROOTEN: *Women Leaders in the Ancient Synagogue: Inscriptional Evidence and Background Issues*, Scholars Press, Chico, 1982, 140–141; passzív hallgatásukról lásd SHMUEL SAFRAI: Education and the Study of the Torah, in Shmuel Safrai – Menahem Stern – David Flusser – W. C. van Unnik (eds.): *The Jewish People in the First Century*, Vol. 2., Fortress, Philadelphia, 1976, 955.

⁴³ Lásd BERNADETTE J. BROOTEN: *Women Leaders in the Ancient Synagogue*, i. m., 140–141; HILARY LE CORNU – JOSEPH SHULAM: *A Commentary on the Jewish Roots of Acts*, Academion, Jerusalem, 2003, 991 (hivatkozva *p. Szóta* 1,4-re, összehasonlítva a Lk 10,39 versével).

⁴⁴ Az írásidézésükről lásd például *Szifré Deuteronomium* 307.4.1; noha az élettelen tárgyak is így figyeltek, ahogy HILARY LE CORNU – JOSEPH SHULAM: *A Commentary on the Jewish Roots of Acts*, i. m., 992 említi. Noha II. Gamaliel rabbi szolgálói jól ismerték a Tórást (*b. Rós Hasáná* 26b; *Megillá* 18a; *Názír* 3a), őket kivételesnek tekintették (GEORGE FOOT MOORE: *Judaism in the First Centuries of the Christian Era*, Vol. 2., Schocken, New York, 1971, 128).

nem volt képes rá.⁴⁵

A rabbinikus hagyomány bemutat néhány kivételes nőt, akik többnyire rabbik feleségei, leányai, illetve testvérei voltak: ilyen volt Ima Shalom, II. Gamáliele lánytestvére és Eliezer rabbi felesége (*b. Sábbat* 116ab), aki segítette leleplezni egy tisztességtelen bírót. Egy későbbi legenda szerint Simeon rabbi felesége, Halafta megcáfolta Júda ha-Nászi rabbit (*Exodus Rabba* 52:3). A legkiemelkedőbb ugyanakkor Beruria, aki rabbinikus vitákba bocsátkozott, és egy alkalommal meggyőzte a rabbik többségét saját álláspontjáról egy halakhikus kérdésben.⁴⁶ Ugyanakkor, Hananja ben Teradion rabbi leányához, és rabbi Meir feleségéhez hasonlóan, Beruriának valószínűleg több tanulásra volt lehetősége, mint kortársainak.⁴⁷ Néhányan azt is felvetik, hogy Beruria, Ima Shalom, és mások nők rabbinikus ábrázolását jelentős mértékben regényesítették.⁴⁸ A legfontosabb, hogy amíg Beruria a Tóra tanulmányozásában szerzett jártasságot, ő éppen azért vonta magára a figyelmet, mert kivételes maradt.⁴⁹

Úgy tűnik, hogy a rabbinikus forrásokban a legtöbb nő tóraismerete a házi teendőkkel kapcsolatos halakhát ölelte fel, ami olyasfajta tudás volt, amelyre a család más tagjától is szert tehettek, vagy az Írásnak egy általános és egyszerű szövegéből.⁵⁰ Egyszóval kevés utalás van arra, hogy a nők járhattak tóraiskolákba akár alap, akár emelt szinten. A nők felmentést élveztek számos parancsolat alól, beleértve az imaszíj (*tefillin*) használatát is.⁵¹ Ké-

⁴⁵ M. *Beráchót* 3,3; *toszefta Beráchót* 5:17; *p. Rós Hasáná* 3:10; *vö. m. Szukká* 3,10.

⁴⁶ SHMUEL SAFRAI: *Education and the Study of the Torah*, i. m., 955 (hivatkozva példákra tanulásáról, *toszefta Kélím Bává qámmá* 4:17; *Kélím Bává meciá* 1:6; *b. Peszahim* 62b; máshol lásd még *b. Éruvín* 53b-54a); GEORGE FOOT MOORE: *Judaism in the First Centuries of the Christian Era*, i. m., 128-129 (forrásmegjelölésekkel). LEONARD SWIDLER: *Women in Judaism: The Status of Women in Formative Judaism*, Scarecrow, Metuchen, 1976, 97-104, úgy említi Beruriát, mint „a kivételt, amely erősíti a szabályt”, de megjegyzi, hogy más „kivételek” nem voltak a Tórát illetően ilyen tanultak (104-111). A Talmud Beruriával kapcsolatos bejegyzései arra utalnak, hogy a hagyományosnak nem mondható szerepe ellentétet szított (LEONARD ADLER: *The in the Brothel and Other Anomalies. Character and Context in the Legend of Beruriah*, *Tikkun* 3 [1988/6] 28-32, 102-105).

⁴⁷ Családi kapcsolataihoz lásd SHMUEL SAFRAI: *Education and the Study of the Torah*, i. m., 955. A rabbicsaládok fiai és a lányai előnyt élveztek a Tóra ismeretét illetően (lásd MARTIN GOODMAN: *State and Society on Roman Galilee, A.D. 132-212*, Rowman & Allanheld, Totowa, 1983, 78, hivatkozva *toszefta Kélím Bává Bétrá* 2:3; lányokhoz, *toszefta Kélím Bává Qámmá* 4:17; *vö. BEN WITHERINGTON III.: Women in the Ministry of Jesus*, Cambridge University Press, Cambridge, 1984, 195. oldalra a 232. lábjegyzet). A helyzet hasonlóan viszonyul a fentebb említett filozófusok leányaiéhoz.

⁴⁸ TAL ILAN: *The Quest for the Historical Beruriah, Rachel, and Imma Shalom*, *AJS Review* 22 (1997) 1-17; *Uő: Jewish Women in Greco-Roman Palestine*, Mohr, Tübingen, 1996, 200.

⁴⁹ SHMUEL SAFRAI: *Education and the Study of the Torah*, i. m., 955.

⁵⁰ TAL ILAN: *Jewish Women in Greco-Roman Palestine*, i. m., 190-204 (ebben az összefoglalóban Beruriával kapcsolatos rabbinikus információkat is beleértve: 197-200).

⁵¹ Általánosságban például *m. Hagígá* 1:1; *toszefta Beráchót* 6:18 (nehogy a parancsolatokat tévesen teljesítsék, és ezzel megbántsák az Urat); *b. Menáchót* 61b; *p. Hagígá* 1:1 §7; TAL ILAN: *Jewish Women in Greco-Roman Palestine*, i. m., 176-184. A *tefillin* alól való felmentéshez *m. Beráchót* 3:3; *Mekilta Piszqa* 17, 160-161. sor (LAUTERBACH, 1.153); *p. Beráchót* 2:2, §5; *Pesziqta Rabba* 22:5.

sőbb a rabbik úgy gondolták, hogy a nők a Tóra tanulmányozásának kötelezettsége alól is mentesek.⁵²

Mindezek ellenére a rabbik nem értetek egyet abban, hogy milyen mértékű tóra-ismeretet kell elsajátítaniuk a lányoknak. Néhányan úgy vélték, hogy nekik is tanítani kell a Tórát, általában elvárták tőlük, hogy a házasságtöréssel gyanúsított asszonyról szóló részt megtanulják.⁵³ Ezzel ellentétben, mások úgy érezték, hogy veszélyes a Tórát lányaiknak tanítani nemi tisztaságukra nézve (akár az említett részt, vagy az egészet).⁵⁴ Talán úgy gondolták, hogy a fiúk és a lányok együttes tanítása szexuális erkölcstelenséghez vezethet, ami miatt a lányok nem is jártak iskolába. Az alapvető áldásokat és más, elengedhetetlen házi teendőket valószínűleg otthon sajátították el.⁵⁵

Mindenesetre a kutatók többnyire egyetértenek abban, hogy a *tannák* (az első rabbik) a fiúk, és nem a lányok számára írták elő a Tóra oktatását.⁵⁶ A lányok a zsinagógákban és otthon tanulhattak, de általában a fiúknak tanították a Tórát és annak felolvasását.⁵⁷ Későbbi források szerint a nők azzal szereztek érdemet, hogy fiaikat a Tóra, férjeiket pedig a Misna tanulmányozására küldték (*b. Berachót* 17a; *Szóta* 21a). Nem olvasunk nőkről, akik a rabbik hivatalos tanítványai lettek volna, ahogyan azt gyakran meg is jegyzik.⁵⁸ A rendszeres zsinagógai oktatás az iskolaihoz képest kevésbé volt technikás és fejlett, és még ha a Tóra alapszintű oktatása fejlesztette is azokat a felolvasáshoz szükséges képességeket, amelyek az egyszerű zsinagógai részvételt

⁵² Így *b. Kiddusín* 34a (talán mert nem voltak elég képzettek hozzá).

⁵³ A Tórával kapcsolatban lásd *m. Nedaráim* 4:3 (BEN WITHERINGTON III.: *Women in the Ministry of Jesus*, i. m., 6); a házasságtörő asszony szakaszhoz lásd *m. Szóta* 3:4; *p. agigá* 1:1, §1.

⁵⁴ Így *m. Szóta* 3:4. A hagyomány szerint a második rabbi, Eliezer ben Hürkánosz inkább azt akarta, hogy égessek el a Tórát, mintsem hogy nőknek tanítsák (*Numeri Rabba* 9:48; továbbá GEORGE FOOT MOORE: *Judaism in the First Centuries of the Christian Era*, i. m., 128. oldalon a 4. lábjegyzet); felesége mégis jártas volt a Tórában (*b. Sábbát* 116ab). A nő szexualitásával kapcsolatos aggodalom odáig vezethetett, hogy „meg akarták védeni” őket a Tóra tanulmányozásától (lásd JUDITH ROMNEY WEGNER: *Chattel or person? The Status of Women in the Mishnah*, Oxford University Press, New York, 1988, 161–162). Néhányan úgy gondolják, hogy ez csak a házasságtörő asszonyról szóló részletre vonatkozik (JUDITH ROMNEY WEGNER: *Chattel or person?*, i. m., 161), de talán elsősorban a halhatatlanságot is felölelő részekre gondolnak (főleg Támár, Potifár felesége és a midianita nők), bár ilyen történeteket hallhattak a zsinagógában.

⁵⁵ Lásd SHMUEL SAFRAI: *Education and the Study of the Torah*, i. m., 955.

⁵⁶ U.o., hangsúlyozva, hogy ezt az Ószövetség késői könyvei, az apokrifok, Philón és Josephus is megerősítik.

⁵⁷ A második század végén élő palesztin zsidó ifjak tanításáról lásd (talán túlzás, vagy csak a tehető családoknak szánt), lásd *m. Avót* 5:21 (vö. Josephus Flavius: *Önéletrajz* 9–12; *A zsidók története* 20,264–265).

⁵⁸ Például DUNCAN M. DERRETT: *Jesus's Audience: The Social and Psychological Environment in which He worked*, Seabury, New York, 1973, 33 (a nők szerepét Jézussal szemben kivételesnek találja a Lk 8,2; 10,42; és Mk 15,41 alapján).

segítették, többre nem számíthattak a legtehetségesebbek sem.⁵⁹

6. A NŐK NYILVÁNOS MEGSZÓLALÁSA

Amíg a nők több ókori nyilvános körben tanulhattak, addig a tanítás (és bizonyos körökben még a beszéd is) más lapra tartozott. A hagyományos athéni eszmény szerint a nyilvános szféra férfiak tere volt, míg a nőknek otthon kellett tevékenykedniük.⁶⁰ Ez az eszmény továbbra is meghatározó maradt a hellenisztikus Egyiptomban, megjelenik a zsidó forrásokban is, jóllehet korlátozottabban.⁶¹ „A csend teszi a nőt széppé” – figyelmeztette ágyasát egy klasszikus hős (Szophoklész: *Aiasz* 239; Loeb Classical Library 1:59).⁶² A hagyományos zsidó ideál szerint a férfiaknak kerülniük kellett a nőkkel való felesleges társalgást, hogy minimálisra csökkentsék a hűtlenség – vagy néhány szöveg szerint az ostobaság – kockázatát.⁶³ Az effajta gondolkodás hatásai továbbéltek, bár a klasszikus ideál a gyakorlatban sokat veszített erejéből az idők során.⁶⁴

A Kr. u. első század elején Valerius Maximus hangsúlyozta, hogy az ősi szokás tiltotta a nők felszólalását nyilvános összejöveteleken, leszámítva né-

⁵⁹ A zsinagógai tanulás *contra* iskolai oktatás kapcsolatához lásd MARTIN GOODMAN: *State and Society on Roman Galilee*, i. m., 74 (és szintén a 233. oldalon a 175. lábjegyzetnél).

⁶⁰ Lásd például JOHN GOULD: *Law, Custom and Myth: Aspects of the Social Position of Women in Classical Athens*, *JHS* 100 (1980) 47; 50; KENNETH J. DOVER: *Classical Greek Attitudes to Sexual Behavior*, in John Peradotto – John Patrick Sullivan (eds.): *Women in the Ancient World: The Arethusa Papers*, State University of New York, Albany, 1984, 143–158, 145.

⁶¹ A hellenisztikus Egyiptommal kapcsolatban lásd DAVID C. VERNER: *The Household of God: The Social World of the Pastoral Epistles*, Scholars Press, Chico, 1983, 38. Az ideálról a zsidó forrásokban lásd például Pszeudo-Phokolidész 215–216; JUDITH ROMNEY WEGNER: *Chattel or person?*, i. m., 18; 150–153; TAL ILAN: *Jewish Women in Greco-Roman Palestine*, i. m., 128–129; az eszmény korlátaihoz lásd például SHMUEL SAFRAI: *Home and Family*, in Shmuel Safrai – Mena em. Stern – David Flusser – W. C. van Unnik (eds.): *The Jewish People in the First Century*, i. m., 728–792, 752; DAVID A. FIENSY: *The Composition of the Jerusalem Church*, in Richard Bauckham (ed.): *The Book of Acts in Its Palestinian Setting*, Eerdmans, Grand Rapids, 1995, 213–236, 225.

⁶² Hasonlóképpen Héra is elhallgatott Zeusz fenyegetésére, hogy megüti, ha nem így tesz (Homérosz: *Iliász* 1,565–569). A feleségeknek csendben kellett maradniuk, ha férjük dühöngött (Plutarkhosz: *Conjugalia praecepta* 37; *Moralia* 143C).

⁶³ A tisztátlansággal kapcsolatban lásd például Sír 9,9; *b. Berachót* 43b, baraita; *Nedarím* 20a; *p. ála* 2:1, §10; legalábbis néhány nő tiszteletbe tartotta ezt a *gender*-korlátozást (*b. Éruvín* 53b). Az ostobasággal kapcsolatban, Isten megbüntette Antipászt, amiért törődött egy nő (jelen esetben felesége) beszédével (Josephus Flavius: *A zsidók története* 18,252–255).

⁶⁴ A gyakorlatban való meggyengüléshez lásd például EMILY ANN HEMELRIJK: *Masculinity and Femininity in the Laudatio Turiae*, *Classical Quarterly* 54 (2004) 185–197. Még a lakomákon való elkülönülés is eltűnően volt a római előkelők köreiben (DENNIS E. SMITH: *From Symposium to Eucharist*, i. m., 208–209, 298. oldalon a 27. lábjegyzet; JOHN E. STAMBAUGH: *The Ancient Roman City*, Johns Hopkins University, Baltimore, 1988, 207), noha a görögök szigorúbbak voltak (Cornelius Nepos: *Híres férfiak*, A nagy tábornokokról, Előszó 6–7).

hány egészen ritka esetet (3.8.6, jóllehet megfogalmazása azt sugallja, hogy ezzel a „szokással” már nem törődtek abban az időben). Megemlíti néhány nőt is, akik felszólaltak a magisztrátusok előtt a római szokásjoggal szemben (8.3).⁶⁵ Ezt éppen azért teszi, mert szokatlan volt, és csupán három példát közölt.⁶⁶ Ők olyan kivételes nők voltak, akik nőies természete és a hozzá kapcsolódó átlagos „szerénység” miatt nem tudtak hallgatni (8.3. praef.). Egyiküket férfiasnak hívták (8.3.1), a másikat meggondolatlanak tartották, illetve „szörnyetegnek”, akiből csúfot kell űzni (8.3.2).

Plutarkhosz kitart amellett, hogy a feleségnek a férjével való vagy a rajta keresztül történő kommunikációra kell korlátoznia beszédét (*Conjugalia praecepta* 32; *Moralia* 142D). Ifjabb Plinius dicséri ifjú feleségét, amiért élvezte felolvasásait, amint titokban ott ült egy függöny mögött (*Epistulae* 4.19.4). Megemlíti egy kiváló szónokot is, aki ékesszóló leveleket olvasott fel feleségétől a nyilvánosság előtt, aki maga azonban nem lépett színpadra, hogy felolvassa azokat (*Epistulae* 1.16.6). (Plinius bizonytalanságát fejezi ki azt illetően, vajon a férj írta-e a leveleket felesége nevében, vagy a feleség valóban elsajátította az ékesszólást.) Egy erényes nő, feltehetően egy harmadik századi novellában, szívesebben hallgatja a férfit, „mivel úgy gondolom, illőbb, ha a nő csöndben marad, és a férfi válaszol, különösen férfiak társaságában” (Heliódórosz: *Aethiopica* 1.21). A hagyományos „bölcesség” úgy tartotta, hogy a nők szava megbízhatatlan.⁶⁷

Olvashatunk olyan rendkívüli nőkről, akik a társadalmi akadályok ellenére is széles elismertségre tettek szert. Évszázadokkal Pál apostol előtt Aspasia állítólag retorikát oktatott, és úgy tartották, hogy maga Szókratész is tőle tanult.⁶⁸ Évszázadokkal Pál után, a filozófus Sosipatráról úgy hírlett,

⁶⁵ Lásd főleg STEPHEN J. SIMON: Women Who Pleaded Causes before the Roman Magistrates, *Classical Bulletin* 66 (1990/3–4) 79–81. BRUCE W. WINTER: Roman Wives, Roman Widows, i. m., 115 anélkül említi ezeket, hogy rámutatott volna arra, hogy maga a szerző is különlegesnek tekinti őket (noha WINTER tudja, hogy valóban azok, lásd Uő: *After Paul left Corinth: The Influence of Secular Ethics and Social Change*, Eredmans, Grand Rapids, 2001, 135–136). WINTER további nőket említi a bíróság előtt (176–179), és ismét anélkül, hogy említést tenne arról, hogy ez kivételes volt.

⁶⁶ Néha kényszer alatt szólaltak fel a nők a bíróság előtt (például *Peszizta Rab Kahana* 15:9; *Sír ha Sírím Rabba* 5:16, §2) és talán nemükre való tekintettel különleges engedményeket is kértek vagy kaptak (*Papyrus Rylands* 114, 5. sor; *Alkiphron: Kurtizánok* 4 [Bacchis Phrynéhez], 1:31, 4; vö. *Lüsziasz: Beszédék* 32.11–18, §506–511). Ehhez hasonlóan, a nők kényszer alatt emeletek szót Marciusnál, hogy kímélje meg Rómát (*Appianosz: Római történelem* 2.5:3; *Plutarkhosz: Coriolanus* 34.2. Mégis, a mediterrán törvények előtéttel voltak a nőkkel, mint tanúkkal szemben (pl. *Iusztinianosz: Institutiones* 2.10.6; *Josephus Flavius: A zsidók története* 4.219).

⁶⁷ Lásd például például *Babriosz: Mesék* 16,10; *Avianus: Mesék* 15–16; *Phaedrus: Mesék* 4,15; *Fronto: Epistulae Greece* 2,3 (egy nőnek íródott!).

⁶⁸ A retorika tanításával kapcsolatban lásd SIMON HORNBLOWER: Aspasia, in Simon Hornblower – Antony Spawforth (eds.): *The Oxford Classical Dictionary*, i. m., 192, hivatkozva Szuda-lexikonra. Arról, hogy Szókratészt is tanította lásd *Fronto: De Feriis Alsiansibus* 3,5, amennyiben ez nem költői túlzás. HORNBLOWER csak a Szókratészszel folytatott diszkussziót említi (*Plutarkhosz: Periklész* 24).

hogy híres filozófus férjénél is bölcsőbb volt (Eunapiosz: *Vitae sophistarum* 466). Az asszony egy jőnevű filozófiakatedra birtokosa volt (uo. 469).⁶⁹ Úgy vélték, hogy bölcsességét isteni kinyilatkoztatás révén szerezte, és nem a megszokott módon, ahogy a férfiak az akadémián (Eunapiosz: *Vitae sophistarum* 467–468). Még kiemelkedőbb a negyedik század végén, ötödik század elején élt filozófus, Hüpatia, aki Alexandria újplatonikus iskolájának vezetője lett.⁷⁰ Néhány más, kiemelkedő nőhöz hasonlóan ő is híres értelmiségi lánya volt. Palesztinából már említettük Beruriát.

Az évszázadok adatai alapján Aspasia, Sosipatra, Hüpatia és Beruria inkább figyelemreméltó kivételeknek bizonyultak, mintsem olyanokak, akik az átlaghoz közelítenek. Már említettük, hogy a filozófiában képzetteknek viszonylag kis hányadát alkották nők, és ennél is jóval kevesebb tanítót találunk. A források gyakran számolnak be anyákról, akik otthon tanítják fiaikat, de a nők ritkán jelennek meg a nyilvánosság előtt hivatásos tanítókként, mint a tehetős családok által felfogadott bölcs tanítók vagy retorikai iskolák vezetői.⁷¹ Azzal a kevés, filozófiából képzett nővel ellentétben, valójában a nők alig tanultak olyan retorikai iskolákban, ahol a nyilvános megszólalásra és a közéletre nevelték a fiatalokat. Eltekintve a radikális cinikusoktól (ahogy Kratész mondja Hipparkhiával kapcsolatban), akik elvben elismerték ugyan a nők férfiakkal való intellektuális egyenlőségét, de még ők sem javasolták a nyilvános és privát szféra határainak ledöntését, amelyek hagyományosan elkülönítették a legtöbb férfi és női tevékenységet. Amíg a gazdagság felkülkerekedhetett ezen az akadályon bizonyos közhivataloknál, ritkán történhetett meg tanárok esetében (akiknek tanítványokat kellett szerezniük). Az inspirált beszéd más lapra tartozik, az különbözött az egyszerű tanítástól.⁷²

⁶⁹ Szerinte szerzetesek általi mártírhálált halt.

⁷⁰ VICKI L. HARPER: *Women in Phylosophy*, i. m., 1626.

⁷¹ ÍGY BRUCE W. WINTER: *Roman Wives, Roman Widows*, i. m., 115–116, hivatkozik Philostratus: *Vitae sophistarum* és HEMELRIJK műveire, hogy az ilyen állásokban nincsenek nők. Talán tekinthetünk Aspasiara és Sosipatra kivételként, de egyikük sincs benne még csak a korai birodalom évszázadában sem. Az elemi ismereteket oktatókat is kell zárunk, így például az egyiptomi városokban kezdő görög nyelvet tanítókat, akik között elenyésző számmal voltak nők (NAPHTALI LEWIS: *Life in Egypt Under Roman Rule*, i. m., 63.).

⁷² Az inspirált beszédre vonatkozóan lásd JAMES G. SIGOUNTOS – MYRON SHANK: *Public Roles for Women in the Pauline Church: A Reappraisal of the Evidence*, *JETS* 26 (1983) 283–295. A szakrális beszédhez lásd TERENCE PAIGE: *The Social Matrix of Women's Speech at Corinth: The Context and Meaning of the Command to Silence in 1 Corinthians 14:33b–36*, *BBR* 12 (2002) 231–233.

7. KONKLÚZIÓ

A kutatók nyugodt lelkiismerettel különbséget tehetnek az ókori szövegek Újszövetségre való alkalmazása és mai, eltérő kulturális helyzetünkre való újraalkalmazása között. Mindamellett úgy vélem, a legtöbben egyetértenek majd e központi állítások némelyikével, hogy a szóban forgó ókori források mire is mutatnak:

- 1) Vitathatatlan, hogy voltak művelt nők.
- 2) A nők sokkal kevésbé voltak képzettek, mint az azonos társadalmi osztályhoz tartozó férfiak, és ez igaz a zsidók tóratanulmányozására is.
- 3) Az ókori társadalom ritkán engedte meg, hogy a nők tanító szerephez jussanak.

Jóllehet az alkalmazhatóság talán még vitathatóbb lett, ez mégis olyan adat, amit egyes kutatók továbbra is felhasználnak, amikor megvitatják Pálnak Korintusban vagy Efezusban a nők hallgatására vonatkozó rendelkezéseit, illetve azt, hogy vajon ezeket a rendelkezéseket a mi kultúránkban is hasonló módon alkalmazná-e.